

УДК. 347.218.3

*Безсмертна Н. В.***МЕЖІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ**

У даній статті досліджуються питання меж здійснення права приватної власності в сучасних умовах на основі національного законодавства. Окреме місце приділяється соціальній функції власності в суспільстві.

Розбудова правової держави ґрунтується передусім на конституційному положенні, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю... (Ст. 41 Конституції України). Право приватної власності є важливим елементом правового статусу особи в умовах ринкової економіки, адже дане право утворює собою економічну основу для свободи і прав людини.

Цінність суб'єктивних прав полягає в їхній реальності, тобто можливості реального здійснення повноважень, які випливають із змісту того чи іншого конкретного суб'єктивного права. Здійснення права приватної власності відбувається через волю і дії власника, які мають сповна відповідати правовим приписам, адже право власника на дії і самі дії — не одне і те ж саме. Різниця між змістом суб'єктивного права і його здійсненням полягає насамперед у тому, що перше включає в себе лише можливу поведінку уповноваженої особи, тоді як здійснення права є зміст реальних, конкретних дій, пов'язаних із перетворенням цієї можливості в дійсність. Звідси випливає висновок, що співвідношення між поведінкою, яка утворює зміст суб'єктивного права, і поведінкою, яка становить зміст здійснення права, можна представити як співвідношення між можливістю і дійсністю [1]. Отже, під здійсненням права приватної власності слід розуміти комплекс заходів (активні чи пасивні дії) власника, спрямовані на реалізацію правомочностей володіння, користування, розпорядження та інших правомочностей, які складають зміст суб'єктивного права приватної власності, з належним майном з метою задоволення законних потреб та інтересів власника.

Загальновідомо, що володіння об'єктами власності не є самоціллю для кожної людини, адже вони існують для того, щоб із них можна було одержати певну користь, матеріальні чи духовні блага особи, яка дані об'єкти має на праві власності. Для досягнення цієї мети необхідно, щоб інститут права власності містив конкретний режим реалізації правомочностей власника. Він повинен включати певні правила використання власником належних йому об'єктів права власності, а також містити вка-

зівки, на межі яких власник повинен дотримуватися при здійсненні належного йому права власності. Адже суб'єктивні права, виступаючи мірою можливої поведінки уповноваженої особи, мають конкретні межі їх здійснення. Межі можуть бути більшими чи меншими, але вони існують завжди, "межі є невід'ємною ознакою кожного суб'єктивного права" [2].

Первинною фундаментальною міжнародно-правовою підставою державно-юридичного обмеження прав людини є Ст. 29 Загальної декларації прав людини. Відповідно до неї "кожна людина, здійснюючи свої права і свободи, повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших та з метою задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві" [3]. Мета, підстави і межі здійснення прав людини конкретизуються також у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, а також в Європейській Конвенції про захист прав особи й основних свобод.

Конституція України також передбачає межі здійснення громадянами своїх прав. Так, згідно зі Ст. 64, конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень можуть встановлюватися в умовах воєнного або надзвичайного стану. Аналіз зазначеної статті дозволяє зробити висновок про те, що закріплені в ній критерії (підстави) правомірного обмеження прав і свобод людини та громадянина базуються на принципі співвідношення публічних і приватних інтересів.

Проблема меж здійснення права приватної власності у цивілістичній літературі кінця XIX і початку XX ст. займала значне місце. Одні автори — представники "історичної школи права" — стверджували, що право приватної власності є необмеженим. При цьому допускалося лише тимчасове обмеження правами третіх осіб на ту саму річ, з

припиненням яких право власності автоматично відновлюється в попередньому об'ємі (Савін'ї, Пухта, Зом та ін.). Прихильники іншого напрямку, навпаки, вважали право власності правом, обмеженим законом (Шершеневич, Гартман та ін.) [4]. Грібанов В. П. дану позицію вважає більш правильною, оскільки вона "найточніше відображає саму природу права" [5]. Як свідчить історія, необмеженого права власності не існувало, адже законодавства майже всіх країн тією чи іншою мірою обмежували дане право. Так, Цивільним кодексом Франції 1804 р. встановлювалося: "Власність є право користування і розпорядження речами найбільш абсолютним чином з тим, щоб користування не було таким, яке заборонене законами чи регламентами". Згідно з Німецьким Цивільним Уложенням 1896 р., "власник речі вільний розпоряджатися реччю на свій розсуд, настільки його владі не перешкоджає закон чи права третіх осіб" [6]. Отже, здійснення права приватної власності завжди мало певні межі, які встановлюються з певною метою. Дані межі не є стабільними, адже в міру розвитку суспільних відносин виникає необхідність у встановленні нових обмежень права власності та у скасуванні старих. Разом з тим слід зазначити, що межі здійснення права приватної власності повинні встановлюватися законодавчими актами, виходячи із загальних засад правового регулювання даного інституту в суспільстві, а саме, п. 7 СТ. 93 Конституції України, яка встановлює, що правовий режим власності визначається виключно законами України.

Абсолютний характер права власності знайшов вираз у понятті "на власний розсуд", закріпленій в СТ. 4 Закону України "Про власність" [7]. Даний підхід є справедливим з огляду на те, що в умовах ринкової економіки має діяти принцип: дозволено все, що не заборонено законом. Власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать законам. Він може використовувати майно для підприємницької та іншої, не забороненої законом, діяльності. Отже, в умовах ринкових реформ значно розширились можливості громадян по використанню приватної власності. Якщо в радянський період особиста власність громадян використовувалась лише для задоволення їхніх особистих потреб і не могла використовуватися для одержання "нетрудових доходів", то в сучасних умовах громадянам гарантується право на основі приватної власності засновувати приватні підприємства, господарські товариства, фермерські господарства тощо.

Поряд із цим, відповідно до ч. 5 СТ. 4 Закону "Про власність" "власник, здійснюючи свої права, зобов'язаний не завдавати шкоди навколишньому середовищу, не порушувати права та охоронювані законом інтереси громадян, юридичних осіб і держави". Здійснюючи свої права, власник повинен

рахуватися з тим, що інші особи є носіями аналогічних чи подібних прав, які також визнаються й охороняються законом. Цей підхід законодавця є зрозумілим з огляду на те, що встановлення у законі правових гарантій реальності прав громадян-власників не зводиться і не може бути зведене виключно до забезпечення реального здійснення суб'єктивних прав лише уповноваженим суб'єктом. Адже право покликане також гарантувати і правовий захист інтересів всього суспільства в цілому, прав та інтересів інших суб'єктів, які можуть бути порушені чи обмежені при здійсненні прав власником: у цьому, до речі, і проявляється загальносоціальна функція права. Отже, гарантії прав інших суб'єктів є своєрідними межами для власника при здійсненні належного йому права власності. Використовуючи своє майно, власник не повинен завдавати матеріальної чи моральної шкоди іншим громадянам, шкоди їхньому здоров'ю.

На власника, згідно зі згаданим Законом "Про власність", покладається ще один обов'язок, а саме: власник зобов'язаний дотримуватись моральних засад суспільства. На нашу думку, ця норма має певну невизначеність. Адже незрозуміле, хто визначатиме критерії моральності поведінки власника. Чи можливе тут настання юридичної відповідальності в таких випадках? Саме по собі порушення моральних засад не може мати для власника негативних наслідків, оскільки в протилежному разі це призведе до ігнорування різниці, яка існує між нормами права і нормами моралі. Тим часом, право і мораль мають спільні соціальні, економічні та політичні умови життя суспільства та служать спільній меті — узгодженню інтересів особи й суспільства. Право активно сприяє утвердженню прогресивних моральних принципів у державі. Норми моралі, в свою чергу, наповнюють право глибоким моральним змістом, сприяючи ефективності правового регулювання, одухотворяючи дії та вчинки учасників правовідносин моральним ідеалам [8]. У статті 316 проекту ЦК України [9], яка має назву "Здійснення права власності", укладачі не ставлять дії власника в залежність від моральних засад суспільства, а лише зазначають: "власник має право на свій розсуд вчиняти щодо свого майна будь-які дії, що не порушують прав і таких, що охороняються, інтересів інших осіб". Водночас Проектом передбачена СТ. 13 "Межі вільного здійснення цивільних прав", яка визначає межі здійснення цивільних прав шляхом закріплення їх у нормах — принципах; у даній статті вказується, що при здійсненні цивільних прав особа має дотримуватись моральних засад суспільства. Отже, дотримуватись моральних засад суспільства повинен кожен суб'єкт цивільних правовідносин, оскільки значення цієї вимоги полягає в тому, щоб орієнтувати суб'єктів цивільно-правових відносин, а також пра-

воохоронних органів на обов'язкове врахування в своїй діяльності правил загальноприйнятої моралі в суспільстві [10].

Згідно із Законом "Про власність" "діяльність власника може бути обмежено чи призупинено, або власника може бути зобов'язано допустити обмежене користування його майном іншими особами" (ч. 6 СТ. 4). У даній нормі йдеться про сервітутні права. Права на чужі речі відомі ще з римського права. Так, відповідно до законів 12 таблиць власник земельної ділянки зобов'язаний був допускати на свою землю сусіда для збирання плодів, які впали із сусідньої ділянки; кожний із сусідів зобов'язаний терпіти проникнення на свою землю всякого роду "immissionis" (диму, пари і т. п.) із сусідньої ділянки, якщо даний вплив викликаний нормальним використанням земельної ділянки [11]. На власника, чие право власності обтяжене іншим речовим правом, покладається обов'язок не перешкоджати суб'єктові іншого речового права володіти, користуватися та розпоряджатися його майном відповідно до змісту цих прав і згідно із законом та договором.

Межі здійснення суб'єктивного права приватної власності переважно визначаються законодавством, але можливі й добровільні обмеження, які власник створює для себе внаслідок своїх вольових дій, наприклад, у разі передачі належного майна іншій особі за договором найму, застави тощо. Добровільні обмеження можна назвати лише умовно обмеженнями. Адже, наприклад, передаючи своє майно за договором оренди іншій особі, власник хоч і позбавляється на певний час здійснення правомочностей володіння і користування даним майном, але таким чином здійснив своє суб'єктивне право приватної власності.

Разом із вищевикладеним, слід зазначити, що для нового законодавства ринкової орієнтації характерне встановлення спеціального правового режиму здійснення правомочностей власника щодо окремих видів майна. До таких належать об'єкти нерухомості, валютні цінності, зброя, цінні папери, транспортні засоби, майно з особливою культурною цінністю. При цьому слід зазначити, що, здійснюючи права власності з об'єктами нерухомості, власник зазнає більше обмежень, ніж здійснення права власності з рухомим майном. Таке становище пояснюється тим, що здійснення права власності з нерухомим майном більшою мірою стикається з правами та законними інтересами інших осіб і суспільства в цілому. Обмеження, які визначають спеціальний порядок здійснення власником своїх правомочностей щодо окремих видів майна, у літературі носять назву "процедурних" обмежень [12].

У сучасних умовах формування елементів ринкової економіки дедалі більшого значення набуває теорія соціальної функції власності, засновниками

якої вважаються Конт О., Дюгі Л. У відповідності з їхнім вченням власність є не правом, а соціальною функцією. На власника, внаслідок самого факту володіння майном, покладається ряд функцій, які він повинен виконувати. На ньому лежить обов'язок використовувати річ для задоволення не тільки своїх, а й суспільних інтересів [13]. "Соціальна функція" права власності вперше отримала закріплення в законодавстві Німеччини. За СТ. 153 Конституції Веймарської республіки 1919р. власність була не тільки правом, але й обов'язком, її використання власником передбачало "служінню загальному благу". Зарубіжне законодавство дає чимало прикладів юридичного закріплення соціальної функції власності. Вказівку на соціальну функцію власності також містить Конституція Італії, ч. 2 СТ. 42 якої проголошує: "Приватна власність визнається і гарантується законом, який визначає способи набуття і межі її здійснення з метою забезпечити її соціальну функцію і зробити її доступною для всіх". Подібне визначення містить Конституція Японії [14]. Власність як "благо" через задоволення інтересів передусім самого власника повинно служити і загальнонародному благу.

На нашу думку, теорія соціальної функції власності має бути підтримана, виходячи зі стану розвитку суспільства, який маємо нині: падає національний доход, ростуть внутрішні і зовнішні борги держави. Така функція власності вперше в українському законодавстві знайшла своє закріплення у Конституції України. Так, поряд з конституційним проголошенням принципу непорушності приватної власності та її гарантованості Конституція встановлює норму про соціальне призначення власності, "власність зобов'язує і не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству" (СТ. 13). Тобто, в характеристиці власності особи, підкреслюється зобов'язуюча сторона власності, яка обумовлена певними причинами. По-перше, свобода особи і власність як її основа не можуть бути безмежними в будь-якій сфері суспільних відносин. По-друге, особа користується певними можливостями, які надає їй суспільство і держава. Так, для задоволення своїх потреб громадяни можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності. Дана можливість громадян передбачається й Основним Законом (ч. 3 СТ. 41). Окремими об'єктами державної та комунальної власності громадяни користуються, як правило, безоплатно, наприклад, закладами освіти, охорони здоров'я, шляхами тощо. Іншими об'єктами громадяни можуть користуватись за плату в порядку й на умовах, встановлених органами управління державним та комунальним майном (наприклад, отримувати майнові об'єкти в оренду). З огляду на це, власник зобов'язаний віддавати частину своєї власності на загальносуспільні потреби (наприклад,

через сплату обов'язкових платежів до бюджету, податків). Таким чином, теорія соціальної функції власності покладає на право приватної власності особливий відбиток, передбачає наявність у власника конкретних обов'язків. На думку Е. Штейна, "дані обов'язки полягають в тому, що використання власності одночасно повинно служити благом всіх. Власник, таким чином, зобов'язаний при використанні власності брати до уваги все суспільство. Соціальний обов'язок є наслідком приналежності окремої особи до суспільства й обмежує власність тим сильніше, чим більше її використання відбувається в соціальній сфері, тобто поза приватною сферою" [15].

Отже, за чинним законодавством України передбачаються наступні обмеження у здійсненні громадянами права приватної власності:

1) обмеження, які зобов'язують власника не завдавати шкоди навколишньому середовищу, не порушувати права й інтереси громадян, юридичних осіб та держави, які охороняються законом;

2) обмеження, пов'язані з необхідністю дотримуватися власником "моральних засад суспільства";

3) обмеження, що встановлюються сервітутними правами;

4) добровільні обмеження, які приймає на себе власник за договором;

5) процедурні обмеження, які встановлюють спеціальні правила щодо умов та порядку реалізації правомочностей власника з окремими видами майна;

6) обмеження, які зумовлені соціальним призначенням власності в суспільстві.

1. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав.— М., 1972.— С. 44—45.
2. Там само.— С. 18.
3. Рабінович П. М. Межі здійснення прав людини (загально-теоретичний аспект) // Вісник Академії правових наук України— 1996 —№ 6.—С. 5.
4. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав.— М.: Статут, 2000.— С. 22—23.
5. Грибанов В. П. Вказ. праця.—С. 18—19.
6. Мозолин В. П. Гражданское и торговое право капиталистических государств (сборник документов). Ч. 1.— М., 1973.—С. 15, 141.
7. Закон України "Про власність" //Відомості Верховної Ради України.— 1991.— № 20.— Ст. 249.
8. Тарасишина О. М. Мораль і право. Тези доповідей учасників Всеукраїнської студентської наукової конференції

- "Проблеми розвитку держави і права в сучасних умовах".— Одеса.— Юридична література.— 2000.— С. 37.
9. Цивільний кодекс України: Проект від 25 серпня 1996 р. // Українське право.— 1999.— № 1.
  10. Толстой Ю. К., Сергеев А. П. Гражданское право. Ч. 1.—С-Пб, 1996 —С. 225.
  11. Новицкий И. Б. Римское частное право.— М., 1972.— С. 112.
  12. Дзера О. В. Розвиток права власності громадян в Україні.— К., 1996.—С. 197.
  13. Покровський И. А. Основные проблемы гражданского права. М.: Статут (в серии "Классика российской цивилистики"), 1998.—С. 109—110.
  14. Конституции буржуазных государств.— М.: БЕК, 1996.
  15. Цит. по: Лазар Ян. Собственность в буржуазной правовой теории.— М., 1985.— С. 47.

Bezsmertna JV. V.

THE LIMITS OF REALIZATION OF LAW OF PRIVATE PROPERTY

Basing on national law of modern life the questions of the limits of private were analysed in this article. On of the important place was given to the social function of private in society.